

zijn manier hetzelfde: in de wereldgeschiedenis is de vooruitgang van het bewustzijn van de vrijheid zichtbaar. Niets groots is zonder hartstocht volbracht. Hij noemt het 'de list van de rede' om hartstochten voor zich te laten werken en individuen voor zijn doel te gebruiken (p. 132). Rousseau pleit voor wetten die op grond van volkssoevereiniteit en algemene wil tot stand komen. Hij beschouwt dat als de beste weg om de samenleving bestuurbaar te maken. Ongelijkheid tussen mensen op het gebied van kracht en verstandelijke vermogens wordt niet opgeheven, maar door overeenkomst en recht zijn mensen wel gelijk (p. 190). Door zorgvuldig uit de rijke 'vitrine van wijsheden' te kiezen kan de lezer een voor hem samenhangend verhaal construeren met belangrijke implicaties voor de vormgeving van de informatiemaatschappij waarin wij thans leven.

Aan het eind van het boek komt Hoogerwerf zelf aan het woord. Hij constateert dat de politieke democratisering in Nederland sinds het laatste kwart van de twintigste eeuw stagneert (p. 200) en dat de politieke macht van burgers en parlement fors is beperkt, met name door de opkomst van zelfstandige bestuursorganen (p. 201). Wie maatschappelijke vooruitgang wenst, moet streven naar een open, vrije, democratische en verdraagzame samenleving, met uiteenlopende opvattingen, spreiding van macht en contact met andere culturen (p. 211). Hij accentueert het democratisch tekort en kiest voor het beeld waarin vooruitgang en verval hand in hand gaan (p. 212). Daarmee wordt de titel van het boek gelegitimeerd. Tegelijkertijd gaat hij tegen de opzet van het boek in. Als de visie van Hoogerwerf op geschiedenis en toekomst de rode draad van het boek was geweest, was zijn erudiete werk meeslepender geweest. Maar de betekenis van het boek als 'vitrine van wijsheden' was in dat geval minder uit de verf gekomen.

W.J. de Ridder
Universiteit Twente

Griet Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming. De grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006) 329 p. ISBN 9053568824. Tevens verschenen als proefschrift in de Amsterdamse Gouden Eeuw Reeks.

De hoofdtaak van de vroegmoderne staat (vijftiende-achttiende eeuw) was het voeren van oorlog. De door de overheid geïnde belastingen dienden vrijwel uitsluitend voor de betaling van soldaten en zeelieden en voor de bouw en het onderhoud van vestingen en schepen. Voor de invloedrijke socioloog Charles Tilly lijkt het geen twijfel dat landen met een gecentraliseerde staatsmacht, zoals het Frankrijk van Lodewijk XIV, het beste voor oorlog toegerust waren. Staten waar dit niet geval was, bijvoorbeeld de Republiek der Verenigde Nederlanden, kwamen vroeg of laat in een afhankelijke positie terecht, aldus Tilly. Historici als Jan Glete trekken Tilly's opvatting in twijfel. Zij wijzen erop dat de Republiek juist dankzij haar gedecentraliseerde staatsvorm op een meer efficiënte wijze dan het gecentraliseerde Frankrijk het kapitaal van haar inwoners kon aanspreken. Hierdoor kon zij ondanks een klein territorium en een geringe bevolkingsomvang tot het midden van de achttiende eeuw als speler van formaat op het Europese politieke toneel meedoen. Met haar dissertatie mengt Griet Vermeesch zich in dit debat.

Vermeesch wil door bestudering van vier zaken het proces van staatsvorming in de Republiek aanschouwelijk maken: 1. disciplineren van soldaten; 2. de aanleg van vestingwerken; 3. het innen van belasting en 4. het aangaan van een staatsschuld. Voor haar onderzoek beperkte ze zich tot twee kleine steden, het Hollandse Gorinchem en het Gelderse Doesburg, in het tijdvak 1570-1680. Aanvankelijk hadden Gorinchem en Doesburg beide rechtstreeks met gevechtshandelingen te maken, maar naarmate de opstandelingen er beter in slaagden de troepen van de koning van Spanje te bestrijden, kwam Gorinchem in de luwte van het strijdgewoel te liggen. Doesburg was minder gelukkig. Pas eind zeventiende eeuw zou dit frontierstadje een lange periode van rust krijgen. Het verschil in geografische ligging en het onderscheid in de gewestelijke organisatie van Holland en Gelderland, maakt volgens Vermeesch een vergelijking tussen Doesburg en Gorinchem zinvol.

Vermeesch' studie maakt duidelijk dat het niet gemakkelijk is om de staatsvorm van de Republiek in te delen in een gecentraliseerd of gedecentraliseerd model. Zo ontving Gorinchem hulp van de andere Hollandse steden in het dragen van de lokale defensielasten, in hoofdzaak het aanleggen en onderhouden van vestingwerken en het huisvesten van het garnizoen. De Hollanders beschouwden de verdediging van hun gewest als een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Den Haag (de Staten van Holland) bepaalde waar de binnen de provincie geïnde belastingen nodig waren. Gorinchem profiteerde dus van een gecentraliseerd bestuursstelsel. Doesburg stond er daarentegen grotendeels alleen voor. Gelderland was opgedeeld in drie autonome kwartieren waartussen weinig loyaliteitsgevoelens bestonden.

In 1648 verwierven de opstandelingen hun onafhankelijkheid. De vrede was echter maar van korte duur. De jonge Republiek kreeg het zeer zwaar te verduren in haar land- en zeeoorlogen met Frankrijk en Engeland, maar zij overleefde. De oorlogen van 1652-1712 kunnen beschouwd worden als een bewijs voor de kracht van een gedecentraliseerde staatsvorm. De Republiek was immers een federatie. Toch vereist ook dit beeld nuancering, want de motor achter de Staatse oorlogsinspanning was het gecentraliseerde Holland. Vermeesch kritiseert echter niet alleen Tilly's these. Terecht wijst zij erop dat Glete te weinig oog heeft voor de rivaliteit tussen de verschillende regentengroepen in de Republiek, waardoor de heffing van belasting en het uitschrijven van leningen bemoeilijkt werd.

Door uitwerking van de eerder genoemde vier punten geeft Vermeesch een gedetailleerd beeld van de invloed van oorlog op de ont- en verwickelingen in Gorinchem en Doesburg. Om er een uit te lichten: in de literatuur wordt de verhouding tussen bevolking en militairen in de vroegmoderne tijd vaak ongunstig beoordeeld. Vermeesch erkent dat dit negatieve beeld van toepassing is op de eerste twintig jaren van de Opstand, maar dat vanaf het laatste decennium van de zestiende eeuw de Staatse troepen gewilde gasten waren. Met verbazing tekende een Franse officier in zijn memoires op hoe in 1636 de inkwartiering in Gorinchem verliep. De troepen moesten zich op de markt in 'slagorde' opstellen, waarna Gorkumse mannen en vrouwen de soldaten inspecteerden en twee of vier van hen uitkozen om bij hen te 'logeren' (p. 109). De burgers plukten hier de vruchten van de inspanningen van Maurits en zijn neef Willem Lodewijk, die eind zestiende eeuw een strikte discipline in het Staatse leger invoerden. Tegelijk hiermee verbeterde de soldijbetaling, zodat de soldaten een grote stimulans voor de lokale economie vormden. Al langere tijd ontvingen de burgers van Hollandse steden een onkostenvergoeding voor ingekwartierde soldaten, maar zolang de troepen zich soldatesk gedroegen, woog dat er niet tegen op.

Afsluitend kan gezegd worden dat het Vermeesch gelukt is te beantwoorden aan de gestelde taak om het 'abstracte proces van staatsvorming aanschouwelijk te maken' (p. 21). Zij heeft duidelijk gemaakt dat een eenvoudige tweedeling in gecentraliseerde en gedecentraliseerde staten de werkelijkheid te veel versimpeld.

Olaf van Nimwegen

Nederlandse Defensie Academie, Breda

Gerhard T. Haneveld, Anselm J. van der Peet (eds.), *Van stiefkind tot professionele wasdom. De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de twintigste eeuw.*

Bijdragen tot de Nederlandse Marinegeschiedenis. Kleine serie. Deel 5
(Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2005) 480 p. ISBN 9067076015

Dit lijvige boek van de hand van Gerhard Haneveld vormt een waardevolle en naadloze opvolger van de in 2001 van hem verschenen studie *Vrij van zichtbare gebruiken. De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de negentiende eeuw.*

In deze uitgave komt ditmaal de twintigste eeuw aan de orde. In een kleine dertig hoofdstukken worden veelsoortige aspecten van medische zorg bij de Nederlandse mariniers besproken, zowel aan de wal als ter zee, zowel in Nederland, als in de koloniale gebieden in Zuid-Oost-Azië en in de Caraïben. Grote redactionele zorg werd door Anselm van der Peet besteed aan het systematisch en ordelijk op een rijtje zetten van de talloze gegevens uit documenten en archieven van het 'Nederlands Instituut voor Militaire Historie', ondergebracht in de onderscheiden hoofdstukken van het boek. De leesbaarheid van het werk werd hierdoor aanzienlijk bevorderd.

In de inleiding worden de grote lijnen uitgezet, die de auteurs in het verdere verloop van het werk onder de loep willen nemen: de medische voorzieningen vóór en na de Eerste Wereldoorlog met de daaraan gekoppelde politieke discussie binnen de Bezuinigingscampagne Pop; de rol van de Koninklijke Marine in Nederlands-Indië tot 1949; de na de Tweede Wereldoorlog hernieuwde politieke discussie over het voortbestaan van de Militaire Geneeskundige Dienst met de Commissie Drijver; en tenslotte de belangrijke reorganisaties van de Geneeskundige Diensten van de Zeemacht gedurende de laatste twee decennia. Van de hoofdstukken die aan meer specifieke onderwerpen gewijd zijn, vallen vooral diegene op die de vele en bijzondere medische aandoeningen bij de mariniers weergeven. Aandacht wordt aldus geschonken aan de 'koudegeneeskunde' (met 'trench feet' en heropwarmingscollaps), 'jungle- en woestijngeneeskunde' (met uitdrogingsverschijnselen en allerhande insectenbeten), 'hoogtegeneeskunde' (met hersen- en longoedeem) en 'duikersgeneeskunde' (met caissonziekte en dieptedronkenschap). Anderzijds komen de veel voorkomende ziekten bij mariniers aan de orde: venerische aandoeningen, malaria, Spaanse griep, tuberculose, mijtenkoorts en vele andere. Maar ook typische scheepsgebonden aandoeningen worden besproken, zowel in klassieke marineschepen (zeeziekte, lawaaihinder, asbest geïnduceerde ziekten) als in onderzeeërs (claustrofobie, zuurstoftekort, geluidsoverlast). Verschillende hoofdstukken zijn gewijd aan de opleiding van het geneeskundig personeel en de keuring der mariniers aan de wal. De zich opvolgende Keuringscentra in Leiden, Voorschoten, Hilversum en Amsterdam worden in detail behandeld. Aparte aandacht wordt geschonken aan de opkomst van vrouwen in de marine sedert de wet van 26 april 1944. Voor deze zogenaamde MARVA (Marine-